

ПИТАННЯ МОВОЗНАВСТВА ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ

УДК 811.161.2:81'367.335

Христіанінова Р. О.,
доктор філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

ВНУТРІШНІЙ СИНКРЕТИЗМ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

За А. П. Загнітком, “синкретизм у внутрішньословосполученнєвій і внутрішньореченнєвій структурі відображає основні напрями, тенденції і закономірності внутрішньоярусних і між’ярусних переходів” [5, 241]. Внутрішньоярусний синкретизм передбачає наявність синкретичних утворень серед одиниць одного рангу – між різними типами простих речень, різними типами складних речень тощо, а між’ярусний – серед одиниць різних рангів, зокрема між простими і складними реченнями, між реченнями і мінімальними синтаксичними одиницями тощо. Оскільки ж складні речення бувають різних типів, то синхронна перехідність може відбуватися між різними типами складних речень – між сурядними і підрядними реченнями, між підрядними і реченнями зі взаємозалежними частинами, а також у межах одного типу складних речень, наприклад серед складнопідрядних речень між різними їхніми різновидами. У зв’язку з цим синкретизм у межах одного типу складних речень назвемо внутрішнім. Зазвичай внутрішній синкретизм мотивований тим, що нетипове лексико-семантичне оформлення спричиняє невідповідність між семантикою структурної схеми та змістом конкретного мовленнєвого її вияву, унаслідок чого семантику структурної схеми ускладнюють інші типи формально-синтаксичних зв’язків та семантико-синтаксичних відношень.

На думку Н. Л. Іваницької, синкретизм мовних одиниць може виявлятися в плані змісту, плані вираження, а також у плані змісту й у плані вираження одночасно [7, 71]. З огляду на це серед синкретичних складнопідрядних речень логічно виокремлювати речення, що характеризуються формальним синкретизмом, значеннєвим синкретизмом та синкретизмом форми і значення.

У сучасній українській мові синхронну перехідність складнопідрядних речень частково досліджували В. Г. Зарицька [6], Л. В. Шитик [12; 13; 14]. Проте системного опису внутрішнього синкретизму складнопідрядних речень немає, що й визначає актуальність пропонованої праці.

Метою цієї статті є дослідження внутрішнього синкретизму різних типів складнопідрядних речень.

Перехідність між різними типами складнопідрядних речень постає або тільки у формально-граматичному чи семантико-синтаксичному, або одночасно у формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспектах. Синкретизм складнопідрядних речень лише у формально-граматичному аспекті є явищем непоширеним. Нами зафіксовано синхронну перехідність між **катафоричними складнопідрядними реченнями симетричної та асиметричної структури.**

Такими постають конструкції, у котрих підрядну частину зі співвідносними займенниковими словами *той, такий* у головній частині поєднує сполучник *що*, який використовують завжди разом із анафоричним займенниковим іменником *він (вона, воно, вони)*, ужитим у певній відмінковій формі: *Біля собору цього дня знову з'явилися **ті, що їм** за висоту не платять* (О. Гончар); *Навіть на передовій, як відомо, є найпередовіші, **ті, що їх** висунуто вперед на саме вістря позицій* (О. Гончар); *Серед очеретяного плетива стійко трималися кущі калини, проте годі було сказати, який із них **той, що до нього** торкалися Тимошеві руки* (І. Маценко); *Затамувавши подих, слухали ми про бога та янголів, про чортів і святих, про пекло і рай – всю **оту** біблійну премудрість, **що нею** був напханий Микола* (А. Дімаров); *Зачитувалися тексти різними мовами – тими, що належать і могутнім народам, **тими, що їхні** носії не такі вже й відомі у світі* (Дивослово. – 2004. – № 10); *Горять облиті мазутом корчوماкуваті, **такі, що їх** і ліквідувати важко, так звані неліквідні верби...* (О. Гончар). С. В. Ломакович уважає, що в таких реченнях у підрядній частині постає складений засіб зв'язку, який є аналогом сполучного слова, "він містить сполучник *що*, функція якого – формальне підпорядкування підрядної частини головній, та особово-вказівний займенник *він, вона, воно*, близький за значенням до співвідносного слова *той, та, те*, що дозволяє йому виконувати функцію ототожнення" [8, 29]. На нашу думку, у розгляданих реченнях підрядну частину з головною поєднує тільки сполучник *що*, а анафоричний займенниковий компонент в одній із відмінкових форм є додатковим елементом, який лише увиразнює зв'язок. Приєднання підрядної частини до співвідносного слова за допомогою сполучника характерне для складнопідрядних речень несиметричної структури. Водночас анафоричні займенникові слова відсилають до співвідносних слів або до означуваних співвідносними словами іменників у головній частині, а поєднання *що з ним, що його* тощо вступають у кореферентні відношення зі сполучними словами *який, котрий*. У цьому вбачаємо певні ознаки конструкцій симетричної структури. Отже, вищесказане дає змогу зарахувати описувані складнопідрядні речення до синкретичних.

Обстежений матеріал дає підстави виокремити конструкції, які можна потрактувати як перехідні між складнопідрядними реченнями з **прислівними валентно не зумовленими присубстантивними підрядними частинами атрибутивної семантики та приєднувальними складнопідрядними реченнями субстанційної семантики**. Їхній синкретизм визначаємо як суто формальний, оскільки в них зміна формального типу призводить до простої заміни, а не симбіозу семантико-синтаксичних відношень: *Використана пояснювальна модель не пропагується як єдино можлива, вона подається як варіант, **що** не виключає побудову інших – споріднених чи принципово відмінних, але спрямованих до більш глибокого і детального висвітлення змісту психологічних феноменів* (Основи психології).

Поширенішою є перехідність між окремими формально-граматичними типами складнопідрядних речень, яка постає одночасно у формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспектах.

Перехідними між реченнями з **валентно зумовленими і валентно не зумовленими прислівними підрядними частинами** є конструкції з опорними віддієслівними іменниками, які зберігають валентність твірного дієслова. Для таких речень характерним є формально-граматичний синкретизм. Підрядна частина в них одночасно зумовлена і валентними характеристиками опорного віддієслівного іменника, який зберігає властивість вихідного дієслова відкривати правобічну об'єктну позицію, і морфологічними особливостями опорного слова-іменника. Водночас формально-граматичний синкретизм призводить до синкретизму семантико-синтаксичного – у цих конструкціях поєднуються **об'єктне й атрибутивне значення**: *Існує думка, що ХХІ ст. стане віком кібернетики і лінгвістики, у межах якої комунікативна лінгвістика відіграватиме провідну роль* (Ф. Бацевич); *А мої люди привезли звістку, що у Мозирі й Турові на Білій Русі Януш Радзівіл вирізує селян, сотнями на палі садовить, вогню на поталу віддав села і міста* (Н. Рибак). Проте слід зауважити, що синкретизм формальної структури і семантики в таких реченнях обов'язково має підтримувати зміст предикативних частин, особливо підрядної, пор.: *Якби знаття, я б зарані заяву написав до вищого командування, щоб мене ні в льотчики, ні в моряки не брали, а тільки в піхоту* (Г. Тютюнник); *Офіційною ж причиною розлучення в заяві, яку зірка подала до Верховного суду Лос-Анджелеса, Кардашян вказує стандартні “нездоланні протиріччя”* (Україна молода. – 2011. – 3 листопада). Семантика підрядної частини першого речення підтримує об'єктну валентність віддієслівного іменника *заява*, тому воно є синкретичним, зміст підрядної частини другого речення не підтримує такої валентності, тому для нього синкретизм не властивий.

Складнопідрядні речення з опорними віддієслівними іменниками на зразок розглянутих вище неодноразово привертали до себе увагу як українських, так і російських синтаксистів, проте єдиного трактування вони не мали і не мають донині. Одні лінгвісти розглядають означені конструкції як складнопідрядні з'ясувальні речення без жодних інших відтінків значення [1, 191–192; 9, 472], інші відзначають ускладнення з'ясувальної підрядної частини означальним відтінком і пов'язують це з морфолого-синтаксичною природою іменника [2, 420], треті – як складнопідрядні з подвійним значенням [11, 198–199]. Н. І. Формановська пояснює подвійне значення цих речень тим, що іменник у головній частині вимагає свого означення, а в підрядній частині можуть бути сполучники, які надають реченню інших відтінків значення [11, 198–199]. Синкретизм таких конструкцій, про що вже йшлося вище, на нашу думку, визначають не тільки сполучники та опорні слова, якими можуть бути іменники-девербативи окремих семантичних груп, але значною мірою й лексичне наповнення підрядної частини. Саме зміст підрядної частини допускає або не допускає подвійного значення й відповідно диктує вибір сполучного засобу: у синкретичних реченнях – сполучників *буцім, буцімто, мов,*

мовби, мовбито, немовбито, наче, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, чи, що, щоб, як, а в реченнях із підрядними атрибутивними частинами невалентного характеру – сполучних слів *який, котрий* та сполучника *що* у поєднанні із особовими займенниковими іменниками (*що її, що його, що їх*).

Було визначено семантичні групи іменників-девербативів, які можуть приєднувати до себе такі синкретичні підрядні частини. Це іменники зі значенням мовлення, повідомлення, сприймання та передавання інформації (*звістка, вість, заява, чутка, твердження, підтвердження, повідомлення, оголошення, інформація, донос, запевнення, зауваження, роз'яснення, відповідь, пророцтво, попередження, обіцянка, клятва, зізнання, натяк, суперечка, свідчення та ін.*), мислення, розумової діяльності (*думка, гадка, міркування, усвідомлення, згадка, знання, знаття, довідка, здогадка, переконання, повчання, пояснення, передбачення, рішення, уявлення, мрія та ін.*), волевиявлення, спонування (*вимога, наказ, постанова, прохання та ін.*), сприймання, відчуття (*чутка, передчуття та ін.*), сподівання, віри (*сподівання, надія, віра, повір'я та ін.*), внутрішнього стану, почуття (*побоювання, боязнь, переживання та ін.*): *Тим часом поміж стамбульських цехів, які ще тільки наближались десь до Ат-Мейдану, виникли **суперечки, кому** першим проходити перед султаном (П. Загребельний); У сучасній історичній та народознавчій літературі існує **твердження, що** трипільці – прямі предки українського народу (О. Бойко); Дослідники творчості Тичини одностайно доходили **думки, що** поет у “Золотому гомоні” пророче передбачив трагічні події громадянської війни, коли внаслідок класового протистояння нищилась ідея національного єднання заради відродження незалежної України (Дивослово. – 2004. – № 2); Концепція західної корпоративної стратегії ґрунтується **на переконанні, що** планування дає змогу компанії уникнути помилок і сприяє оптимальному прийняттю управлінських рішень (Г. Кіндрацька); Серед місцевих людей ходили **чутки, що** моряків фашисти розстрілювали на скелях і звідти – навіть ще живих – кидали в море (О. Гончар); Існувало **повір'я, що** верба охороняє людей від підступності злих духів, охороняє худобу і посіви від різних нещасть (Запорізька правда. – 2009. – 11 квітня); Мені здається, що у нього є **побоювання, що** він нічого вже, може, не напише в своєму житті видатного, **що** він розучивсь, розгубив, забув (О. Довженко). Синтаксисти відзначають, що у формуванні означених синкретичних складнопідрядних речень можуть бути задіяними й деякі іменники, які не мають словотвірних зв'язків із дієсловами: *слово, телеграма, депеша, ідея, факт, приклад, історія, версія, гіпотеза, закон, правило, теорія, висновок, свідомість* тощо. І. М. Кручиніна, розглядаючи такі іменники на матеріалі російської мови, висловила думку щодо їхніх синонімічних зв'язків із дієслівними утвореннями [9, 472]. Із цим твердженням можна погодитися, якщо внести невеликі уточнення. На нашу думку, аналізовані іменники мають не стільки синонімічні, скільки певні семантичні паралелі з дієслівними утвореннями, унаслідок чого набувають валентних властивостей дієслова: *Мені важко од **свідомості, що** “Україна в огні” – це правда (О. Довженко); Прочитавши нариси, присвячені фразеологізмам, доходиш **висновку, що** родовід українського народу снується**

від першоз'яви людини на тому обширі, де дотепер етнічні українські землі (Дивослово. – 2004. – № 10); **За законом, що** гріх притягує гріх, вона, “розбишацька дочка”, сходиться в любові саме з Чіпкою... (Дивослово. – 2004. – № 9).

Перехідні типи спостережено також між складнопідрядними реченнями з **прислівними валентно зумовленими та приреченнєвими** підрядними частинами. В обстеженому фактичному матеріалі зафіксовано конструкції, у яких між предикативними частинами постають синкретичні об'єктно-причинові, об'єктно-часові та об'єктно-цільові семантико-синтаксичні відношення.

Синкретичні **об'єктно-причинові** складнопідрядні речення формують окремі дієслова та предикативи внутрішнього стану, предикативні частини поєднує сполучник *що*: *І плакала Марія Магдалина, що не подав ніхто йому руки* (Л. Костенко); *Певне, і йому трохи не по собі, що вони так далеко зайшли в море...* (О. Гончар); *Левко жалкував, що так мало поговорив з матір'ю після приїзду* (О. Савчук).

Об'єктно-часові семантико-синтаксичні відношення виникають у складнопідрядних реченнях із опорними дієсловами внутрішнього стану, почуття, дієсловами сподівання, віри, подиву, стійкими сполуками з такими самими значеннями, які своїми валентними характеристиками передбачають об'єктного поширювача, та сполучними словами *коли, доки, допоки* – виразниками часового значення: *...молоді солдати в захваті були, коли вона вгочепіриться котромусь у вухо і потягає, полоскоче своїми рученятами* (О. Гончар); *І ждатиму, допоки знов зійде моя душа, безсмертна і весела* (І. Жиленко); *Перед світлофором довелось перечікувати, доки проповзе трамвай* (О. Гончар); *Він був середній на зріст і завжди дивувався, коли велетні-сини оступали його, мов бір* (Ю. Яновський).

Синкретичні **об'єктно-цільові** семантико-синтаксичні відношення передають складнопідрядні речення з опорними дієсловами мовлення та сполучником *щоб*: *Хто запалив світло в соборі душі і помолився, щоб воно через роки спалахнуло сяйливо і навколо нього перед своїм прийдешнім воскресінням об'єдналась Україна?* (Я. Гоян).

Рідше спостерігаємо перехідність між складнопідрядними реченнями з **прислівними валентно не зумовленими та приреченнєвими** підрядними частинами. У таких синкретичних реченнях виявлено означально-часові: *Україно! Тебе я терпіти не можу, Я тебе ненавиджу чуттями всіма, Коли ти примітивна й на лубок похожа, Коли думки у тебе на лобі нема* (В. Симоненко), а також означально-причинові відношення: *Калина кликала наполегливо й мов аж сміялася з радості, що така дорідна та пригожа* (І. Маценко).

Простежено перехідність і між складнопідрядними реченнями з **прислівними валентно не зумовленими та опосередкованими** підрядними частинами. У таких реченнях репрезентовані синкретичні означально-часові, означально-умовні та означально-просторові відношення.

Синкретичні **означально-часові** відношення виникають, якщо в головній частині опорними словами бувають іменники або семантично нерозкладні сполуки на позначення часу, а підрядну частину приєднує сполучне слово *коли*: *Навіть у темну, осінню ніч, коли крута, піднята степовими вітрами хвиля запліскує аж на палубу, не шкодує він, що обрав собі цей нелегкий фах* (О. Гончар); *В наступну хвилину, коли він удруге зиркнув на неї, той погляд був уже зовсім інший...* (В. Малик); *Свого часу, коли дітей народжувалося мало, дитячі дошкільні заклади не розформували, на їхній базі створили школи-дитсадки, як, наприклад, у мікрорайоні Дмитрівка* (Запорізька правда. – 2009. – 7 квітня).

Коли в головній частині в ролі опорних маємо слова за умови, у разі, а в підрядній сполучники *якщо, коли*, між предикативними частинами фіксуємо синкретичні **означально-умовні** відношення: *У разі, якщо партія проходить до Верховної Ради, ці кошти їй повертають* (Україна молода. – 2007. – 10 жовтня); *За умови, коли партія проходить до Верховної Ради, ці кошти їй повертають*.

Синкретичні **означально-просторові** відношення виникають у складнопідрядних реченнях, у головних частинах яких ужито іменники, що функціують як прислівні поширювачі або приреченнєвики з просторовим значенням, а підрядні частини приєднані сполучними словами *де, куди, звідки*: *Малесенька зірочка, оточена суцільною темрявою, рухається в безмежному просторі, де немає ні землі, ні неба, тільки страшний морок* (О. Гончар); *Недумано, негадано забігла в глухомань, де сосни пахнуть ладаном в кадьницьях світань* (Л. Костенко); *Суперечка їхня відбувається неподалік веранди, на присадибній ділянці, де вони працюють обоє...* (О. Гончар); *Зустрічали потім його наші хлопці-приписники в літніх військових таборах у лісах за Ворсклю, куди тернівщан відповідного віку щоліта брано було в терчастини на військовий вишкіл* (О. Гончар); *Тому міцно, нервово стиснувши Севера за руку, я разом з іншими втупила очі в сцену, в її лівий кут, звідки звичайно виходять артисти* (Ірина Вільде).

Подібну перехідність простежуємо між **катафоричними складнопідрядними реченнями та складнопідрядними реченнями з опосередкованими підрядними частинами**. У тому разі, коли в головній частині в ролі опорних слів функціонують іменники на позначення часових проміжків у поєднанні зі вказівними займенниковими прикметниками *той, цей*, а в підрядній – сполучні слова *коли, доки, поки*, тобто в головній частині маємо сполуки на *у той час, у ту хвилину, у ту мить, у той момент, у той день, у той рік, тим часом тощо*, між предикативними частинами постають синкретичні **означально-часові** відношення: *Саме в той час, коли я вже вирішив повернути назад, у коридорі почулися чийсь енергійні кроки...* (Ю. Збанацький); *Та найбільшої яскравості і теплоти досяг мій день у той час, коли я йшов на перший урок у шостий клас* (Ю. Збанацький); *І ось у той момент, коли перший боєць загнав свій заступ у землю, тут, у степу під Каховкою, зародився Каховський плацдарм* (О. Гончар);

Тим часом, доки відбувалася церемонія вручення кубка, Оксана Терентіївна на борту машини пришпилила “блискавку”... (І. Маценко).

Якщо в головній частині опорними словами є *раз*, *випадок* у поєднанні із займенниковим словом *той*, а в підрядній частині вжито сполучники *коли*, *якщо*, варто говорити про синкретичні **означально-умовні** відношення між предикативними частинами: *Закрита система постає в тому разі, коли* мова не дозволяє жодного розширення (А. Загнітко); ...*відношення в середині полісемантичного слова, особливості його організації і мовні засоби маніфестації окремих значень краще виявляються в тому разі, якщо* аналізувати певну семантичну групу чи тип слів, де усі елементи групи є співмірними і перебувають у чітких смислових і граматичних відношеннях (Л. Лисиченко).

Перехідними між **катафоричними складнопідрядними реченнями симетричної та асиметричної структури** постають конструкції, у яких у головній частині наявне співвідносне займенникове слово *тоді*, а підрядна частина приєднана сполучним засобом *коли*, який допускає потрактування його і як сполучного слова із часовою семантикою, і як умовного сполучника. Відповідно в семантико-синтаксичному аспекті їм притаманні складні **темпорально-умовні** відношення: *Мале тоді* смішне, *Коли* воно мізерне, *Коли* себе поставить над усе (В. Симоненко); *Людина може йменуватись людиною лише тоді, коли* пал своєї душі віддає в ім'я спільної справи (Є. Гуцало); *Заперечне значення лексем виразняються тоді, коли* вони потрапляють у позицію *реми* (Українська мова. – 2004. – № 3).

Трапляються окремі випадки перехідності між складнопідрядними реченнями з **прислівними валентно не зумовленими підрядними частинами та приєднувальними складнопідрядними реченнями**, між предикативними частинами таких конструкцій виникають **означально-наслідкові семантико-синтаксичні відношення**: *А панські драгони бешкет учинили у селі, що* замість хат тільки димарі стирчать серед садиб (Н. Рибак).

Інколи перехідність охоплює три формально-граматичні типи. Зокрема, спостережуваний матеріал дає підстави говорити про синкретизм складнопідрядних речень із **прислівними валентно не зумовленими, опосередкованими та приреченнєвими підрядними частинами**, у семантико-синтаксичному аспекті в таких реченнях спостерігаємо складні **означально-темпорально-умовні відношення**: *А вечорами, коли* тихо, виходять посидіти на своїй історичній лавці Іван та Вірунька (О. Гончар), з **прислівними валентно зумовленими, валентно не зумовленими та приреченнєвими підрядними частинами** і складними об'єктно-означально-цільовими відношеннями: *Степногірський селищний голова Ірина Кондратюк запропонувала внести зміни до Конституції України, щоб* сільських і селищних голів обирали на п'ять років, як і депутатів (Запорізька правда. – 2009. – 7 квітня).

Синхронну перехідність тільки в семантико-синтаксичному аспекті зафіксовано в деяких катафоричних складнопідрядних реченнях та конструкціях

із приреченнєвими підрядними частинами. Зокрема, у катафоричних реченнях можуть формуватися синкретичні субстанційно-атрибутивні, об'єктно-причинові, об'єктно-цільові та умовно-часові, а в реченнях із підрядними приреченнєвими частинами – умовно-часові і причиново-цільові семантико-синтаксичні відношення.

Субстанційно-атрибутивне значення представлене в катафоричних конструкціях симетричної структури:

1) зі співвідносним займенниковим словом *такий*, займенниковими поєднаннями на зразок *хтось такий*, *все те*, *все інше*, *щось таке*, що проектує атрибутивну семантику підрядної частини, та сполучним словом *що* у різних відмінкових формах, яке є виразником субстанційної семантики: *І тут вона почула **таке, чого** ніколи не сподівалася не те що наяву, у сні почути* (І. Маценко); *Багато бачили вони **такого, що** не забудуть і потомки в віках* (О. Довженко); *В зіщулених плечах, в жалібницькій позі її було **щось таке, що** пройняло Ягора* (О. Гончар);

2) зі співвідносним субстантивованим займенниковим прикметником *той* та сполучними словами *який*, *котрий*, *чий*: *Султан неблимно дивився на **ту, яку** звав Весняною Трояндою і Повелителькою Віку, **яку** ще зовсім недавно ставив понад усе, без якої не міг дихати* (П. Загребельний); *Вона одна з **тих, котрі** уособлюють свій час* (Слово і час. – 2009. – № 10); *Навіть **ті, в чийх** душах живе поезія урбанізму, мріють хоч раз провести вихідний поза містом, з ночівлею на Скарбному* (О. Гончар). На противагу складнопідрядним реченням з корелятивними парами *той – хто*, *той – що*, у яких сполучні слова підтримують набуту субстанційну семантику означеного співвідносного слова, у розгляданих реченнях сполучні слова, навпаки, підтримують його первинне атрибутивне значення, унаслідок чого й виникають синкретичні субстанційно-атрибутивні відношення.

Таке саме значення можливе і в катафоричних конструкціях асиметричної структури зі співвідносним субстантивованим прономінативом *таке*: *Уперше йому було на віку **таке, щоб** на його мову дівчина заломлювала брови* (І. Багрянний).

Об'єктно-причинові семантико-синтаксичні відношення виникають у катафоричних складнопідрядних реченнях симетричної структури, сформованих співвідносним словом *те* у родовому відмінку з прийменником *залежно від*: **Залежно від того, що** *взяте за орієнтир на небі, відрізняють сонячну і зоряну добу* (І. Климишин, І. Крячко). Прийменниково-відмінкові форми *залежно від* + іменник у родовому відмінку у простих реченнях функціують як синтаксеми причинової семантики (виражають значення підстави). Причинового сполучника *залежно від того що* на сьогодні не зафіксовано [3; 4], отже, констатуємо, що в поєднанні *залежно від того* займенник зберігає свою предметну семантику, водночас загалом ця сполука передає значення причини-підстави, що і зумовлює синкретизм таких складнопідрядних речень.

Об'єктно-цільові семантико-синтаксичні відношення виникають із тих же причин, що й об'єктно-причинові. Їх зафіксовано у складнопідрядних катафоричних

реченнях асиметричної структури, сформованих семантично нівельованим співвідносним словом *те* у знахідному відмінку з прийменником *на* та сполучними словами *щоб*, *аби*: *Злагоджена робота всіх служб санаторію дала змогу заощадити кошти на те, щоб у чудовому парку знову “ожили”, запрацювали фонтани...* (Українське слово. – 2006. – 8–14 березня).

Синкретичні **умовно-часові** відношення можливі в катафоричних реченнях асиметричної структури зі співвідносним займенниковим словом *тоді* в головній частині та сполучником *якщо* в підрядній частині. У таких реченнях опорний займенник у головній частині акцентує часове значення, а сполучник підрядної частини – умовне, унаслідок чого й виникає складне умовно-часове відношення: *Заняття у спортшколі можна відновити лише тоді, якщо зробити капітальний ремонт приміщення* (Запорізька правда. – 2011. – 15 січня).

Поєднання умовного й часового значень констатуємо також у складнопідрядних реченнях із підрядними приреченнєвими частинами, зокрема в деяких реченнях зі сполучниками *коли*, *як*: *Коли я бачу жінку в любові, у святості чекання, мені хочеться вклонитися їй!* (П. Загребельний); *Навіть як зорі вмирають у ніч горобину, Пломінь душі осяває чертоги небес* (Б. Олійник). І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська вказують, що умовний відтінок нашаровується здебільшого в реченнях із теперішнім часом [10, 525]. Як свідчить обстежений матеріал, це справді так, крім того, синкретичне умовно-часове значення можливе в реченнях із минулим часом недоконаного виду, пор.: *Коли я бачив жінку в любові, у святості чекання, мені хотілося вклонитися їй!* Синкретичні умовно-часові відношення притаманні також складнопідрядним реченням зі сполучниками *що... то*, *що не... то*, *що... так*, *що не... так*, *як тільки*, *як тільки... так*, *як тільки... то*: *Що підскочить, то впаде; Що не встане, так впаде; Як тільки візьме ніж у руки, поріжеться; Як тільки візьме ніж у руки, так поріжеться; Як тільки візьме ніж у руки, то поріжеться*. Синкретизм семантико-синтаксичних відношень у таких реченнях виникає на основі того, що їхній зміст набуває узагальненого характеру, що сприяє абстрагуванню від конкретного часу виконання дії, унаслідок чого значення підрядної частини постає як умова появи дії головної частини.

Обстежений матеріал дає змогу виокремити також синкретичні **причиново-цільові** відношення, які притаманні деяким конструкціям із приреченнєвими підрядними частинами, приєднаними сполучниками *бо*, *щоб*, *аби*: *...вдова... почала діставати зі скрині полотно, бо вже скоро треба білити його* (М. Стельмах); *Марко, щоб не нести всю дорогу торбину з харчами, примотує її бикові до рога* (Г. Тютюнник); *Пріся плакала тихо, аби не зачув Явтушок...* (В. Земляк).

Отже, внутрішня перехідність різних типів складнопідрядних речень постає у формально-граматичному, семантико-синтаксичному або одночасно у формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспектах. Зазвичай перехідність охоплює два формально-граматичні чи семантико-синтаксичні типи, зрідка в зону перехідності потрапляють три формально-граматичні чи семантико-

синтаксичні типи складнопідрядних речень. Дослідження внутрішньої перехідності складнопідрядних речень є перспективним для вивчення цілісної системи цих речень, виявлення їхніх центральних, напівпериферійних і периферійних виявів.

Література

1. Бабайцева В. В. Синтаксис. Пунктуация : [учебн. пособие для студ. спец. "Рус. яз. и лит."] / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1987. – 256 с.
2. Валгина Н. С. Современный русский язык : [учебник] / Валгина Н. С., Розенталь Д. Э., Фомина М. И. – 5-е изд., перераб. – М. : Высш. шк., 1987. – 480 с.
3. Городенська К. Граматичний словник української мови : сполучники / К. Городенська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
4. Городенська К. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Городенська. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
5. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А. П. Загнітко. – 2-е вид., виправл. і доп. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.
6. Зарицька В. Г. Синкретичні типи підрядності в системі складного речення : автореф. дис. ... д. філол. н. : 10.02.01 "Українська мова" / В. Г. Зарицька. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
7. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : [підручник] / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.
8. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови : [навч. посібник] / С. В. Ломакович. – К. : НМК ВО, 1993. – 59 с.
9. Русская грамматика : [в 2-х т. / под ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : синтаксис. – 709 с.
10. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання : [навч. посібник] / Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
11. Современный русский язык : [в 2-х т. : учебник для вузов] / Вомперский В. П., Панюшева М. С., Почтенная Т. Г. и др. ; [под ред. Д. Э. Розенталя]. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. школа, 1979. – Т. 2 : синтаксис. – 256 с.
12. Шитик Л. В. Синкретичні складнопідрядні речення в українській мові / Л. В. Шитик // Вісник Черкаського університету. Серія : філологічні науки. – Черкаси, 2004. – Вип. 54. – С. 135–143.
13. Шитик Л. В. Явища синхронної перехідності в системі складного речення / Л. В. Шитик // Українська філологія : теоретичні та методичні аспекти вивчення : [зб. праць наук.-практ. читань до 80-річчя Г. Р. Передрій]. – Черкаси : Брама-Україна, 2005. – С. 216–222.
14. Шитик Л. В. Феномен синкретизму в проекції на мовні рівні / Л. В. Шитик // Вісник Черкаського університету. Серія : філологічні науки : [наук. журнал]. – 2009. – Вип. 169. – С. 132–146.

Анотація

Статтю присвячено проблемі внутрішньої перехідності у системі складнопідрядних речень. Виявлено, що перехідність складнопідрядних речень постає або тільки у формально-граматичному чи семантико-синтаксичному, або одночасно у формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспектах. Установлено, що найпоширенішою є перехідність складнопідрядних речень, яка постає одночасно у формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспектах. Простежено умови, що сприяють появі перехідних конструкцій.

Ключові слова: синхронна перехідність, синкретизм, формально-граматичний аспект, семантико-синтаксичний аспект, синтаксичний зв'язок, семантико-синтаксичне відношення.

Аннотация

Статья посвящена проблеме внутренней переходности в системе сложноподчиненных предложений. Выявлено, что переходность сложноподчиненных предложений возникает либо только в формально-грамматическом или семантико-синтаксическом, либо одновременно в формально-грамматическом и семантико-синтаксическом аспектах. Установлено, что наиболее распространенной является переходность сложноподчиненных предложений, возникающая одновременно в формально-грамматическом и семантико-синтаксическом аспектах. Определены условия, способствующие возникновению переходных конструкций.

Ключевые слова: синхронная переходность, синкретизм, формально-грамматический аспект, семантико-синтаксический аспект, синтаксическая связь, семантико-синтаксические отношения.

Summary

The article deals with the problem of internal transitivity in the system of complex sentences. It has been discovered that the transitivity of complex sentences appears only in the formal-grammatical or semantic-syntactic aspects, or both in the formal-grammatical and semantic-syntactic aspects. It has been found that the most common is the transitivity of complex sentences, which appears simultaneously in the formal-grammatical and semantic-syntactic aspects. The conditions conducive to the emergence of transitional designs have been traced.

Keywords: synchronous transitivity, syncretism, formal-grammatical aspect, semantic-syntactic aspect, syntactic connection, semantic-syntactic relations.

УДК 373.016:821.161.2–1 (А. Малишко)

Харіна О. І.,
старший викладач,
Бердянський державний
педагогічний університет

ПОВНОГОЛОСО ЗВУЧАТИ В ШКОЛІ ПОЛУМ'ЯНОМУ СЛОВУ А. С. МАЛИШКА

*А я обрав нелегке ремесло
Шукати слово скарбом таємничим...
А. Малишко*

“Молодий, невгамовний і щирий, як Данко, пісняр”, – так назвав незабутнього Андрія Самійловича Малишка Дмитро Луценко. Легендарний герой розірвав груди й віддав палаюче серце людям, а славний Сурмач вимріяв щасливу долю Україні й українцям, залишив великий і щедрий дар рідному народові – прекрасний світ своєї поезії.

Переконані, творча спадщина справді народного митця має повноголосозвучати в сучасній школі як на уроках української літератури, так і в позакласній роботі. Згідно зі змістом чинних програм з української літератури творчість А. С. Малишка вивчається в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин, зокрема в п'ятому класі одну годину відведено на вивчення вірша “Вчителька”, у восьмому – дві години (поема “Прометей”), у сьомому класі україномовних шкіл – три години (“Пісня про рушник”, “Стежина”, “Вогник”, “В завійну ніч незвіданих доріг”), програма для профільного навчання